

Γεώργιος Α. Βλαστός (1869-1951): Ένας Πρωτοπόρος της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής και της Οδοντιατρικής Ειδικής Φροντίδας

Φραγκάκης Α. Μάριος*

Η παρούσα μελέτη έχει σκοπό να προσεγγίσει τη ζωή και το έργο του οδοντιάτρου Γεωργίου Α. Βλαστού με στόχο να φέρει στο ιστορικό προσκήνιο έναν «αφανή» υπηρέτη της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής και της Οδοντιατρικής Ειδικής Φροντίδας, που έδρασε στα τέλη του 19ου και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στην Κρήτη.

Πληροφορίες για τον Γ. Βλαστό αναζητήθηκαν στα Αρχεία του Οδοντιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου, στα Αρχεία του Δήμου Ηρακλείου και της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, σε εφημερίδες του 19ου και 20ού αιώνα, σε ειδικά βιβλία και από συγγενείς του.

Ο Γεώργιος Βλαστός γεννήθηκε το έτος 1869 στις Βρύσες Αμαρίου Ρεθύμνου. Έλαβε δίπλωμα οδοντιάτρου από το Ιατροσυνέδριο Ελλάδος το έτος 1892 και εργάστηκε στο Ηράκλειο. Με αίτησή του προς το Δήμαρχο Ηρακλείου (1899) ζήτησε να προσφέρει δωρεάν οδοντιατρικές υπηρεσίες στο Χριστιανικό και Οθωμανικό Νοσοκομείο. Την πρόταση αποδέχθηκε το Χριστιανικό Νοσοκομείο, όπου υπηρέτησε περίπου δύο έτη. Το 1900 και το 1902 υπέβαλε αιτήσεις διορισμού στο Δημοτικό Νοσοκομείο Ηρακλείου, αλλά, επειδή δεν προβλεπόταν θέση οδοντιάτρου, δεν τελεσφόρησαν. Το 1934 εκλέχθηκε Πάρεδρος στο Δήμο Ηρακλείου. Το 1937, μετά τη συνταξιοδότησή του, πήγε στη Σπιναλόγκα, όπου για δύο μήνες φρόντισε οδοντιατρικά τους χανσενικούς ασθενείς. Πέθανε το 1951 στο Ηράκλειο.

Αξιολογώντας την επιστημονική, κοινωνική και ανθρωπιστική δραστηριότητα του Γ. Βλαστού μέσα στο ιστορικό της πλαίσιο, τεκμηριώνεται αβίαστα η συμπερίληψή του στους Έλληνες πρωτοπόρους της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής και της Οδοντιατρικής Ειδικής Φροντίδας.

ελληνική νοσοκομειακή οδοντιατρική 13: 55-64, 2020

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Γεώργιος Βλαστός υπήρξε μια σημαίνουσα και πολυσύνθετη προσωπικότητα, που κόσμησε με την παρουσία της την κοινωνία της πόλης του Ηρακλείου την τελευταία δεκαετία του 19ου και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Διακρίθηκε για τα ανθρωπιστικά του αισθήματα προς τους ανήμπορους ασθενείς, δημιούργησε πολυμελή οικογένεια, πρόσφερε αμισθί οδοντιατρικές υπηρεσίες στο Δημοτικό Νοσοκομείο Ηρακλείου και υπηρέτησε τα κοινά από τη θέση του εκλεγμένου Παρέδρου του Δήμου Ηρακλείου. Το 1937, ο Γ. Βλαστός, κοινωνικά ευαίσθητος πολίτης και άνθρωπος χωρίς προκαταλήψεις, ανταποκρίθηκε άμεσα στο αίτημα των κολασμένων ασθενών της Σπιναλόγκας για οδοντιατρική βοήθεια. Πήγε στο νησί για δυο μήνες και πρόσφερε οδοντιατρική φροντίδα στους κοινωνικά στιγματισμένους

Λέξεις κλειδιά: Βλαστός, Οδοντίατρος, Οδοντιατρική 19ος και 20ός αιώνας, Νοσοκομειακή Οδοντιατρική, Οδοντιατρική Ειδικής Φροντίδας.

* Δρ. Οδοντίατρος, τ. Γεν. Γραμματέας ΕΕΝΟ

Προέλευση:
Ελληνική Εταιρεία Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής

και αποκλεισμένους χανσενικούς ασθενείς. Πέθανε σε ηλικία 82 ετών στο Ηράκλειο, το έτος 1951 (εικ. 1).

Εικόνα1: Ο Γεώργιος Α. Βλαστός. Η φωτογραφία παραχωρήθηκε από την μοναδική εν ζωή εγγονή του κ. Μαίρη Βλαστού.

Οι βιογραφίες οδοντιάτρων που έζησαν σε παλαιότερες εποχές, αποτελούν ενδιαφέρον κεφάλαιο της Ιστορίας της Οδοντιατρικής, η μελέτη του οποίου συμβάλλει στην ανάπτυξη της επιστημονικής κρίσης, στην κατανόηση της εξέλιξης της επιστήμης και του τρόπου άσκησης της οδοντιατρικής σε προηγούμενες περιόδους. Όπως κάθε ιστορική έρευνα δεν μπορεί να είναι απόλυτα αντικειμενική έτσι και το βιογραφικό έργο είναι αδύνατον να επιτύχει το στόχο της αντικειμενικότητας για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος λόγος σχετίζεται με τον ερευνητή/βιογράφο, του οποίου η προσωπική αντίληψη για τα ιστορικά γεγονότα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα βιώματα και τις εμπειρίες του (υποκειμενικότητα του ερευνητή/βιογράφου). Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με τις ιστορικές πηγές, οι οποίες δείχνουν κυρίως το πώς η κοινωνία αντιλαμβάνεται τα γεγονότα κάθε εποχής, καθώς κάθε κοινωνία ανάλογα με τις πεποιθήσεις της δίνει διαφορετικό νόημα στα γεγονότα (υποκειμενικότητα των ιστορικών πηγών). Έτσι, ο ερευνητής κατά την αναζήτηση της «ιστορικής αλήθειας» έχει να αντιμετωπίσει αφενός τη δική του υποκειμενικότητα και αφετέρου την υποκειμενικότητα των πηγών του. Καθώς το τοπίο της «ιστορικής αλήθειας» θα είναι πάντοτε θολό, πρέπει να αντιμετωπίζεται με διαλλακτικότητα, κριτική σκέψη και δημιουργικό στοχασμό. Η διαλλακτικότητα και η κριτική σκέψη βασίζεται στη λογική ενώ ο δημιουργικός στοχασμός στη φαντασία¹⁻³. Πληροφορίες και στοιχεία για την επαγγελματική και κοινωνική ζωή του Γ. Βλαστού αναζητήθηκαν στα Αρχεία και το Μητρώο μελών του Οδοντιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου, στα Αρχεία του Δημοτολογίου και της Βικελαίας Βιβλιοθήκης του Δήμου Ηρακλείου, στην επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας, σε εφημερίδες του 19ου και 20ού αιώνα, σε βιβλία και περιοδικά. Η

φωτογραφία του Γ. Βλαστού και πληροφορίες για την οικογενειακή του κατάσταση δόθηκαν από συγγενικά του πρόσωπα.

Η παρούσα μελέτη έχει σκοπό να προσεγγίσει τη ζωή και το έργο του οδοντιάτρου Γεωργίου Α. Βλαστού με στόχο να φέρει στο ιστορικό προσκήνιο έναν «αφανή» πρωτοπόρο, οραματιστή και υπηρέτη της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής και της Οδοντιατρικής Ειδικής Φροντίδας, που έδρασε στην Κρήτη στα τέλη του 19ου και στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΒΛΑΣΤΟΥ

Ο Γεώργιος Βλαστός γεννήθηκε το έτος 1869, στο χωριό Βρύσες Αμαρίου του νομού Ρεθύμνης και ήταν γιος του Άγγελου και της Μαρίας. Ήταν ο μεγαλύτερος σε ηλικία από τα αδέρφια του Μανώλη, Στυλιανή και Όλγα^{4,6}. Ο Γ. Βλαστός γεννήθηκε το τελευταίο έτος της Μεγάλης Κρητικής Επανάστασης (1866-69) και μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα έζησε τέσσερις επαναστάσεις εναντίον των Τούρκων (1878, 1889, 1895 και 1897-98), οι οποίες χαρακτηρίζονταν από ωμότητες και σφαγές του πληθυσμού⁷. Η εφημερίδα των Αθηνών Το Άστυ έγραφε στις 28/8/1898 σε πηχιαίο τίτλο της πρώτης σελίδας ΑΙ ΣΦΑΓΑΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ-ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ ΥΠΕΡΒΑΙΝΟΥΝ ΤΑ 400 και στον υπότιτλο Η ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ⁸. Στον 20ό αιώνα βίωσε την απώλεια του γιου του Άγγελου, το 1922 (υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία κατά την Μικρασιατική εκστρατεία), και της συζύγου του, το 1937⁵.

Διδάχθηκε τα πρώτα γράμματα στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού του και γύρω στην ηλικία των δώδεκα ετών η οικογένειά του, ύστερα από πολλές δυσκολίες, κατόρθωσε να τον στείλει στην Αθήνα, όπου εργάστηκε στο φαρμακείο του Ιωάννου Ν. Καζιλάρη (Πειραιώς 25 και Μενάνδρου) και παράλληλα ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές⁶.

Πιστοποιητικό του φαρμακοποιού Ι. Καζιλάρη, αναφέρει⁹: *Πιστοποιείται ότι ο Γεώργιος Α. Βλαστός προσήλθεν εις το Φαρμακείον μου κατ' αρχήν ως β' Βοηθός αναπληρών ενίοτε και τον α' Βοηθόν μου τούτου αποσυρθέντος παρέμεινεν επί Δεκαετίαν και πλέον εργαζόμενος ως α' Βοηθός μου διευθυίνων πολλάκις το Φαρμακείον μου, εν τη απουσία μου. Καθ' όλον το διάστημα της εργασίας του έμεινα πληρέστατα ευχαριστημένος. Εν Αθήναις τη 8 Δεκεμβρίου 1902*

Ιωάννης Καζιλάρης

Τα φαρμακεία του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα διέθεταν εργαστήριο παρασκευής φαρμάκων, ειδικό χώρο όπου οι ιατροί εξέταζαν ασθενείς, πρόσφεραν πρώτες βοήθειες και κάποια μεγάλα φαρμακεία πραγματοποιούσαν εργαστηριακές εξετάσεις (π.χ. αίματος, ούρων, ακτινογραφίες κ.ά.). Εκτός από χώροι ιατροφαρμακευτικής φροντίδας, υπήρξαν και χώροι συνάντησης ανθρώπων με πνευματικά και καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα. Επίσης λειτουργούσαν ως χώροι μαθητείας για τους βοηθούς φαρμακείου. Η παλαιότερη συμβουλή των παλαιών φαρμακοποιών προς τους νέους βοηθούς ήταν: Παρά το ιγδίον και το βιβλίον^{10,11}.

Σε ένα τέτοιο πνευματικό περιβάλλον ο φιλομαθής Βλαστός ενηλικιώθηκε και διδάχθηκε την φαρμακοποιία από τον Ι. Καζιλάρη. Πιθανότατα το περιβάλλον αυτό τον επηρέασε στο να στραφεί στην οδοντιατρική. Δεν είναι ό-

μως γνωστό πότε, για πόσο χρόνο και κοντά σε ποιον οδοντίατρο εκπαιδεύτηκε. Σημειώνεται ότι πριν από το έτος 1892 δεν είχαν ακόμη λειτουργήσει οι ιδιωτικές οδοντιατρικές σχολές των Δ. Καρακατσάνη, Μ. Δέρβη κ.ά. ή το Οδοντιατρικό Σχολείο του Εθνικού Πανεπιστημίου, το οποίο ιδρύθηκε με το από 20 Σεπτεμβρίου 1916 Βασιλικό Διάταγμα¹².

Στο μητρώο των μελών του Οδοντιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου αναφέρεται ότι ο Γ. Βλαστός στις 29 Ιουλίου 1892 έλαβε δίπλωμα οδοντιάτρου από το Ιατροσυνέδριο Ελλάδος. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, προκειμένου να βάλει τάξη στο χώρο των υγειονομικών επαγγελματιών, το έτος 1834 ψήφισε ειδικό Νόμο Περί Ιατροσυνεδρίου, ο οποίος μεταξύ άλλων αναφέρει:

Στο Άρθρο 4: Το Ιατροσυνέδριον χρεωσθεί: Να εξετάζη τους Ιατρούς, τους Χειρουργούς, τους Οδοντοϊατρούς, Κτηνιάτρους, Φαρμακοποιούς και τας Μαίας.

Στο Άρθρο 5: Όστις μετά την δημοσίευσιν του παρόντος διατάγματος, θέλει ν' αρχίση να μετέρχεται εν Ελλάδι την Ιατρικήν, χειρουργίαν, θεραπεία των οδόντων, κτηνιατρείαν, φαρμακοποιίαν ή μαιευτικήν πρέπει ν' αποδείξη διά νομίμων αποδεικτικών ότι εσπούδασε θεωρητικώς και πρακτικώς και να εξετασθή, υπό του Ιατροσυνεδρίου αυστηρώς, προφορικώς, εγγράφως και πρακτικώς¹³.

Σχετικά με τη χορηγούμενη άδεια άσκησης της οδοντιατρικής από το Ιατροσυνέδριο της Ελλάδος, οι Κουτρούμπας και Βουγιουκλάκης εύστοχα σημειώνουν ότι «τουλάχιστον μέχρι και τη δεκαετία του 1910, πρέπει να αποτελούσε ισχυρό εφόδιο για την εξάσκηση του οδοντιατρικού επαγγέλματος όχι μόνο στην ελληνική επικράτεια, αλλά και σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας»¹².

Ο Γ. Βλαστός υπήρξε ο πρώτος κρητικής καταγωγής διπλωματούχος οδοντίατρος που εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Ηράκλειο Κρήτης, ίδρυσε οδοντιατρείο το έτος 1894 και είναι εγγεγραμμένος με αύξοντα αριθμό 1 στο Μητρώο μελών του Οδοντιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου.

Οι συνθήκες άσκησης της Οδοντιατρικής στην Κρήτη τον 19ο αιώνα, επί Τουρκοκρατίας, ήταν επιεικώς άθλιες. Η άσκηση της Οδοντιατρικής ήταν έργο στα χέρια των κουρέων ή των πρακτικών γιατρών. Υπήρχε πλήρης ασυδοσία και ατιμωρησία, διότι ο Οθωμανικός Νόμος του 1884 Περί ασκήσεως του Ιατρικού επαγγέλματος δεν αναφέρεται καθόλου στην άσκηση της Οδοντιατρικής. Κάτω από αυτές τις ανεξέλεγκτες υγειονομικά συνθήκες άσκησης της οδοντιατρικής, οι φτωχοί, αγράμματοι και εξαθλιωμένοι από τις αλλεπάλληλες επαναστάσεις του 19ου αιώνα (χριστιανοί και μουσουλμάνοι) κατέφυγαν σε κουρέις και πρακτικούς γιατρούς. Στα τέλη του 19ου αιώνα εμφανίζονται στο Ηράκλειο όπως και σε άλλες περιοχές της χώρας οι περιοδεύοντες οδοντίατροι, προερχόμενοι από την Αθήνα, την Κωνσταντινούπολη ή τη Σμύρνη^{13,14}.

Ο αείμνηστος γιατρός Ιωάννης Χαβάκης γράφει για τους οδοντιάτρους του Ηρακλείου εκείνης της εποχής: *Εξετάζοντας βαθύτερα τις επιβιοτικές προσπάθειες των οδοντιάτρων των τότε, σε συσχετισμό με τις τοπικές κοινωνίες και πνευματικές συνθήκες, πρέπει να τις αναγνωρίσουμε ηρωικές. Μικρή πολιτειούλα τότε το Ηράκλειο, δεν είχε νοιώσει ακόμη τη χαρά της τυπικής ενώσεώς του με την Ελλάδα. Το φέσι κι' ο φερετζές επεπόλαζαν στην εξωτερική του εμφάνισι. Οι αναμνήσεις των σφα-*

γών και των «αρμπεντέδων» [αρμπεντές σημαίνει στάση, οχλαγωγία] ήσαν πρόσφατες. Κι οι πλούσιοι αλλόθρησκοι με τον οικονομικό τους δυναμισμό, επεβάλλοντο στην κοινωνική και στην οικονομική του ζωή. Επί πλέον οι κάτοικοι του, ανόμοιοι εθνικά και θρησκευτικά με αντίθετα όνειρα, ελπίδες και επιδιώξεις, είχαν διάφορη πνευματικότητα, νοοτροπία και ψυχοσύνθεσι. Αμόρφωτοι οι περισσότεροι με πολύ λίγους τους εξαιρετικά μορφωμένους, ήσαν βαθειά ποτισμένοι με την ανατολίτικη μοιρολατρία και με τις δεισιδαιμονίες του μεσαίωνα¹⁵.

Μέσα σ' αυτό το κοινωνικό, οικονομικό και υγειονομικό περιβάλλον ο Γ. Βλαστός ιδρύει οδοντιατρείο και δημοσιεύει στην εφημερίδα Ηράκλειον της 16/2/1894 ανακοίνωση με την οποία πληροφορεί ότι δέχεται ασθενείς εκτός από το οδοντιατρείο του «και εν τω φαρμακείω» του Σάββα Σαββάκη¹⁶. Μετά από ενδελεχή έλεγχο του τοπικού τύπου διαπιστώθηκε ότι ήταν ο μόνος οδοντίατρος που δεχόταν ασθενείς «και εν τω φαρμακείω». Για κάποιους γιατρούς η συνεργασία με συγκεκριμένο φαρμακείο για την εξέταση ασθενών ήταν η συνήθης πρακτική μέχρι και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Κάποιοι άλλοι γιατροί αξιοποιώντας ένα παλαιό προνόμιο διατηρούσαν «ιατρείον μετά Φαρμακείου»¹⁷, όπως ο Σάββας Σαββάκης, ο οποίος ήταν γιατρός παγκρήτια γνωστός που ασκούσε τη Γενική Χειρουργική και τη Χειρουργική Οφθαλμολογία.

Στην εφημερίδα Ηράκλειον (17/11/1894) στη στήλη Εγχώριοι Ειδήσεις αναγράφεται: *Επανήλθον εις την ημετέραν πόλιν οι κ. κ. Σάββας Σαββάκης, ιατρός, και Γεώργιος Βλαστός, οδοντοϊατρός εκ Σητείας¹⁸*. Πιθανότατα πρόκειτο για ταξίδι επαγγελματικής φύσεως στην απομακρυσμένη και δυσπρόσιτη τότε περιοχή της Σητείας. Στις 6 Φεβρουαρίου 1894 έγινε ο γάμος του Γ. Βλαστού με την Αικατερίνη Μ. Τουτουνηζάκη και παράνυμφο τον Σάββα Σαββάκη¹⁹. Το ζεύγος Βλαστού, στο διάστημα από το 1896 έως το 1907, απέκτησε πέντε τέκνα, την Άννα (1896), τον Άγγελο (1898), τον Μιχαήλ (1901), τον Μηνά (1905) και τον Ιωάννη (1907)⁵.

Ενδιαφέρουσα είναι μια εκτενής ανακοίνωσή του στην εφημερίδα Ηράκλειον της 15/6/1895, η οποία αναφέρεται στις εξελίξεις της τοπικής αναισθησίας, στη θεραπεία των δοντιών και στην προσθετική αποκατάστασή τους, υπό τον τίτλο²⁰:

**ΑΝΩΔΥΝΟΣ ΕΞΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΟΔΟΝΤΩΝ
ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΟΔΟΝΤΕΣ
ΑΝΕΥ ΠΛΑΚΟΣ ΚΑΙ ΑΓΚΙΣΤΡΟΥ**

Δια την ανώδυνον εξαγωγήν των οδόντων πολλών αναισθητικών φαρμάκων εγένετο πρότερον χρήσις, ήτοι του Πρωτοξειδίου του αζώτου, του Χλωροφορμίου, της Κοκαΐνης και λοιπών, των οποίων η χρήσις πολλάκις επέφερεν ακαριαίως και αυτόν τον θάνατον. Ένεκα τούτων οι εν τη Εσπερία οδοντοϊατροί δεν κάμνουσι πλέον χρήσιν των τοιούτων αναισθητικών φαρμάκων, το δε Βασιλ. Ιατροσυνέδριον της Ελλάδος απηγόρευσε την χρήσιν αυτών και ιδίως του Πρωτοξειδίου του αζώτου εις τους εν Ελλάδι οδοντοϊατρούς. Εφαρμόζεται όμως μετ' επιτυχίας εις όλας τας οδοντοϊατρικάς κλινικάς ΝΕΟΝ ΑΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ ΦΑΡΜΑΚΟΝ όχι μόνον διά την ανώδυνον εξαγωγή των οδόντων, αλλά και δι όλας εν γένει τας εγχειρήσεις του στόματος.

Παρακολουθών και εγώ μετ ενδιαφέροντος τας νέας προόδους της οδοντοϊατρικής, γνωστόν ποιούμαι τη αξιοτίμω πολυπληθεί πελατεία μου, ότι εσχάτως εκόμισα

τοιούτον αναισθητικόν φάρμακον μετά των ειδικών αυτού εργαλείων εξ Ευρώπης, και ήρχισα ήδη την χρήσιν αυτού, τα δε αποτελέσματα είσι λίαν επιτυχή. Αι ρίζαι των οδόντων δεν εξαγονται πλέον, αλλά θεραπεύονται και δια νέας όλως τοποθετούνται επ αυτών οι τεχνητοί οδόντες, οίτινες είναι εφάμιλλοι των φυσικών, και επομένως δύνανται να ανέχηται αυτούς και ο πλέον νευρικός.

Εν Ηρακλείω τη 17 Μαΐου 1895

Γ. Βλαστός, Οδοντοίατρος

Τα νέα αναισθητικά φάρμακα που αντικατέστησαν την Κοκαΐνη ήταν η Τροπακοκαΐνη (Tropacocaine), το 1891, και η Ευκαΐνη (Eucaine), το 1896. Τα φάρμακα αυτά ήταν εξίσου αποτελεσματικά με την κοκαΐνη και παρουσίαζαν μικρότερη τοξικότητα²¹.

Το 1899 σε ανακοίνωσή του στην εφημερίδα Ελευθερία, αφού πρώτα αναφερθεί στη θεραπεία των ούλων και εν γένει των νοσημάτων του στόματος, στην ανώδυνο εξαγωγή των οδόντων κ.λπ., η ανακοίνωση καταλήγει: ΤΟΥΣ ΑΠΟΡΟΥΣ ΔΩΡΕΑΝ (εικ. 2)²².

Ο Γ. Βλαστός και η Νοσοκομειακή Οδοντιατρική

Η διάθεση προσφοράς, τα τεκμηριωμένα επιχειρήματα και η επιμονή με την οποία προσπάθησε ο Γ. Βλαστός να εντάξει την Οδοντιατρική στα δυο τότε λειτουργούντα Δημοτικά Νοσοκομεία στο Ηρακλείο, Χριστιανικό και Οθωμανικό, και αργότερα στο Πανάνειο Δημοτικό Νοσοκομείο Ηρακλείου φαίνονται στις αιτήσεις που υπέβαλε τα έτη 1899, 1900 και 1902.

ΠΡΩΤΗ ΑΙΤΗΣΗ

Στις 10 Ιουνίου 1899 με αίτησή του προς τον Δήμαρχο Ηρακλείου Οσμάν Φαζήλ ζήτησε να προσφέρει δωρεάν οδοντιατρικές υπηρεσίες στο Χριστιανικό και Οθωμανικό Νοσοκομείο (εικ. 3)²³.

Κύριε Δήμαρχε,

Πολλοί πτωχοί προσέρχονται συχνά προς εμέ, ζητούντες να θεραπεύω αυτούς διά νοσήματα των οδόντων και του στόματος εν γένει. Πολλάκις δε και εις τα νοσοκομεία της πόλεως προσέρχονται τοιούτοι ασθενείς,

Προφανής είναι επομένως η ανάγκη ίνα εν τοις Νοσοκομείοις της πόλεως υπάρξει ιατρός (Οδοντοίατρος) προς εκπλήρωσιν των αναγκών τούτων.

Έχων όμως υπ' όψει τας δυσχερείς οικονομικάς περιστάσεις του δήμου ου επαξίως προΐστασθε προσφέρομαι ίνα δωρεάν θεραπεύω τους τοιούτους πτωχούς ασθενείς εν τοις Νοσοκομείοις εις ωρισμένας ώρας ας παρακαλώ όπως ευαρεστηθήτε να προσκαλέσητε τους Διευθυντάς των Νοσοκομείων τούτων ιατρούς, ίνα ορίσωμεν από κοινού.

Ευπειθέστατος, Γ. Βλαστός, Οδοντοίατρος

Εν Ηρακλείω τη 10η Ιουνίου 1899

Ο Δήμαρχος παρέπεμψε το θέμα στους Διευθυντές των δυο Νοσοκομείων, οι οποίοι σημείωσαν την απάντησή τους επί του σώματος της αίτησης.

Η απάντηση του Διευθυντή του Χριστιανικού Νοσοκομείου Ηρακλείου:

Επειδή το νοσοκομείον δεν έχει κανένα εκ των εργαλείων της Οδοντιατρικής, πολλάκις δε παρουσιάζονται ασθενείς έχοντες ανάγκην ή να εξαγάωσιν οδόντας ή ρίζας ή και δι οϊανδήποτε άλλην πάθησιν των οδόντων και των ούλων και επειδή ο κ. Βλαστός προσφέρεται να επιτελή την θεραπείαν αυτών δωρεάν, γνωμοδοτώ ότι πρέπει να επιτραπεί εις τον ρηθέντα ιατρόν να επισκέπτηται τους έχοντας ανάγκην απόρους ασθενείς κατά τας ώρας καθ' ας θα ορισθώσιν.

Ο Ιατρός Χ. Γιαμαλάκης

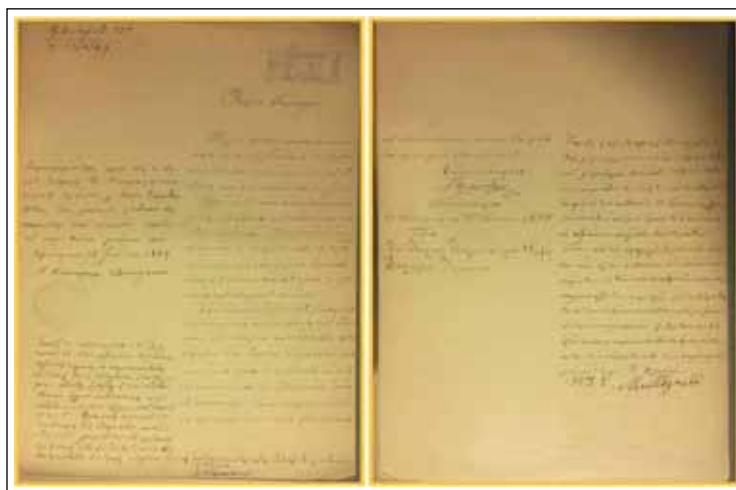
Η απάντηση του Διευθυντή του Οθωμανικού Νοσοκομείου Ηρακλείου:

Επειδή η Οδοντιατρική είναι κλάδος της χειρουργικής και εγώ είμαι ιατρός και χειρουργός, ανέκαθεν ιατρούω τους εκ νοσημάτων των οδόντων και του στόματος υποφέροντας ασθενείς. Οι εμπειρικοί όμως οδοντοίατροί ουδόλως έχουσι δικαίωμα να ιατρούωσι νοσήματα του στόματος.

Όσον δια την εξαγωγήν των ριζών και οδόντων και άλλα ασθενείαι, αι οποίαι συνεπάγονται εις την οδοντιατρικήν σπανίως παρουσιάζονται παρ ημίν, διότι οι έχοντες τοι-

Εικόνα 2: Η ανακοίνωσή του Γ. Βλαστόύ στην εφημερίδα Ελευθερία (Ηρακλείο) της 10/4/1899.

Εικόνα 3: Η διατέλιδη αίτηση του Γ. Βλαστόύ (10/6/1899) προς το Δήμαρχο Ηρακλείου, Οσμάν Φαζήλ. Στην πρώτη σελίδα διακρίνεται η απάντηση του Δ/ντή του Χριστιανικού νοσοκομείου και στη δεύτερη του Δ/ντή του Οθωμανικού νοσοκομείου.

αύτην ανάγκη, συνήθως καταφεύγουσιν εις τους μπαρμπέριδες. Εν τούτοις εις το εξής οσάκις παρουσιασθή ανάγκη εις τοιαύτα, τους πάσχοντας θα παραπέμπομεν εις τον κ. Βλαστόν.

Περτέφ Εφένδης Μουλαζαδές

Την πρόταση του Γ. Βλαστού αποδέχθηκε το Χριστιανικό Νοσοκομείο, στο οποίο πρόσφερε οδοντιατρικές υπηρεσίες για δύο περίπου έτη.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΙΤΗΣΗ

Το 1900 ο Γ. Βλαστός υποβάλει αίτηση διορισμού σε θέση Οδοντιάτρου στα Δημοτικά Νοσοκομεία της πόλεως. Η αίτηση απευθύνεται προς το Δήμαρχο Ηρακλείου Μουσταφά Δελιαχμετάκη, η οποία έχει ως εξής²⁴:

Κύριε Δήμαρχε,

Προ ενός έτους δι' εγγράφου αιτήσεώς μου προς τον προκάτοχο υμών και τη αδεία του ιατρού κ. Χ. Γιαμαλάκη επισκεπτόμην δις της εβδομάδος τους εν τω Χριστιανικό Νοσοκομείω της ημετέρας πόλεως προσερχομένους πτωχούς πάσχοντας τους οδόντας και λοιπά νοσήματα αναγόμενα εις την οδοντοϊατρικήν.

Επειδή ως εκ της ετησίας ταύτης εργασίας μου παρετήρησα ότι καθίσταται αναγκαίος ο διορισμός οδοντοϊατρού, φέρω δε τα απαιτούμενα προσόντα διότι και πτυχιούχος είμαι και πολυετή πείραν κέκτημαι.

Αιτούμαι όπως ευαρεστούμενος υποστηρίξητε αρμοδίως την αίτησίν μου ταύτην προτείνοντες να διορισθώ Οδοντοϊατρός της Νοσοκομείων της πόλεώς μας.

Εν Ηρακλείω τη 18 Μαΐου 1900

Ευπειθέστατος, Γεώργιος Βλαστός

Η έρευνα δεν μπόρεσε να εντοπίσει τους λόγους απόρριψης της αίτησης, αλλά μπορεί να αποδοθεί σε οικονομική αδυναμία του Δήμου να προσλάβει οδοντίατρο. Στην από 10/6/1899 πρώτη αίτησή του, ο Γ. Βλαστός αναγνωρίζει «τας δυσχερείς οικονομικάς περιστάσεις του δήμου», οι οποίες εξακολουθούσαν μάλλον να υπάρχουν και κατά το έτος 1900.

ΤΡΙΤΗ ΑΙΤΗΣΗ

Το 1902 υπέβαλε αίτηση διορισμού στο νεοσύστατο Πανάγειο Δημοτικό Νοσοκομείο, απευθυνόμενη στον Πρόεδρο του Νοσοκομείου Θειακάκη Βασιλείο²⁵.

Κύριε Πρόεδρε,

Μετά την αποκατάστασιν της ημετέρας Πατρίδος τη αιτήσεϊ μου και τη αδεία του τότε Δημάρχου κ. Οσμάν Φαζήλ επισκεπτόμην επί δύο περίπου έτη δωρεάν τους προσερχομένους εν τω Δημοτικώ Νοσοκομείω απόρους και πάσχοντας εκ διαφόρων νοσημάτων του στόματος και των οδόντων. Κατά το διάστημα τούτο της εν τω Νοσοκομείω υπηρεσίας μου παρετήρησα ότι η εν αυτώ ύπαρξις ειδικού Οδοντοϊατρού καθίσταται αναγκαία.

Έχων θθεν δίπλωμα Οδοντοϊατρού του εν Αθήναις Ελληνικού Βασιλικού Ιατροσυνεδρίου από δεκαετίας ως και την απαιτούμενην άδειαν της ανωτέρας Διευθύνσεως των Εσωτερικών της Κρητικής πολιτείας εργασθείς δε και επί δωδεκαετιάν ως βοηθός και Διευθυντής του φαρμακείου του εν Αθήναις διακεκριμένου Φαρμακοποιού κ. Ιωάννου Ν. Καζιλάρη.

Αιτούμαι, όπως διορισθώ παρά του ου προϊστάσθε

Αδελφάτου Οδοντοϊατρός του Δημοτικού Νοσοκομείου με την προϋπόσχεσιν και διαβεβαίωσιν ότι θα δύναμαι να διαθέτω πλην της Οδοντοϊατρικής υπηρεσίας και δύο ώρας καθ εκάστην πρωίαν εν ανάγκη δε και άλλας τόσας μ.μ., διά την επεξεργασίαν και κατασκευήν των απαιτούμενων φαρμάκων διά τους εσωτερικούς και εξωτερικούς ασθενείς του Νοσοκομείου.

Εν Ηρακλείω 26 Νοεμβρίου 1902

Μεθ' υπολήψεως

Γεώργιος Βλαστός

Συνημμένο στην αίτηση ήταν το πιστοποιητικό του φαρμακοποιού Ιωάννου Καζιλάρη.

Ο αείμνηστος γιατρός Μανώλης Δετοράκης, ένας σοβαρός μελετητής της ιστορίας της ιατρικής στην Κρήτη, αναφερόμενος στην αίτηση του Γ. Βλαστού, σχολιάζει: Παρά την τόσο καλή διάθεση και την προσφορά του για την παρασκευή των φαρμάκων λόγω της προϋπηρεσίας του σε φαρμακείο της Αθήνας, η αίτησή του για την κατάληψη θέσης οδοντιάτρου στο νεοσύστατο νοσοκομείο δεν έγινε δεκτή, επειδή πέραν των άλλων δεν υπήρχε τέτοια πρόβλεψη στον εσωτερικό κανονισμό του Νοσοκομείου²⁶.

Ο Κανονισμός του Δημοτικού Νοσοκομείου Ηρακλείου βρίσκεται δημοσιευμένος στην επίσημη εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας. Στο Άρθρο 3 αναφέρει: *Το Νοσοκομείον διαιρείται α) Εις το Παθολογικόν Τμήμα, β) Εις το Χειρουργικόν Τμήμα. Περιλαμβάνει δε και δυο ιδιαίτερα παραρτήματα. α) Των συμφυλιδικών γυναικών και β) Των μολυσματικών νοσημάτων*²⁷.

Ο Γ. Βλαστός στην τρίτη αίτησή του αναφέρει ότι έχει «την απαιτούμενην άδειαν της ανωτέρας Διευθύνσεως των Εσωτερικών της Κρητικής πολιτείας». Πράγματι, από τους πρώτους σημαντικούς νόμους στην περίοδο της Αυτονομίας της Κρήτης ήταν ο ν. 177/1900, Περί Υγειονομικής Υπηρεσίας. Το άρθρο 32 του νόμου καθόριζε για πρώτη φορά τις προϋποθέσεις άσκησης της Οδοντιατρικής στην Κρήτη. Ο πίνακας των οδοντιάτρων που ασκούσαν νομίμως την οδοντιατρική στην Κρήτη δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας και περιελάμβανε τους: Ιωάννη Κουρτζή, Γεώργιο Βλαστό, Τηλέμαχο Ανδρουλάκη και Αργυρή Καλομενοπούλου, όλοι οδοντίατροι Ηρακλείου²⁸.

Ο Γ. Βλαστός και η ενασχόλησή του με τα κοινά

Πλην των οδοντιατρικών δραστηριοτήτων του, ασχολήθηκε με τα κοινά και ιδιαίτερα με τον Δήμο Ηρακλείου. Σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής, ο Γ. Βλαστός «ανεμίχθη ενεργώς εις τα δημόσια πράγματα και κατά τας στιγμάς των εθνικών εξεγέρσεων και κατά τας ειρηνικές περιόδους της εθνικής μας αποκαταστάσεως»²⁹, καθώς επίσης «διεκρίθη εις την διαχείρησιν των κοινών, εις την οποίαν ανεμινύετο εξ αγαθού συνειδότος και διά να εξυπηρετήση το σύνολον εκλεγείς παλαιότερον και δημαρχιακός Πάρεδρος λειτουργήματα το οποίον ήσκησε με ιδιαίτερον ευσυνειδησίαν και αποδοτικότητα». Επιπλέον, αναφέρεται ότι «εχειρίσθη κατά καιρούς τον κάλαμον εν τη εξυπηρετήσεϊ των κοινών με σαφήνειαν και δηκτικότητα»³⁰.

Ο Γ. Βλαστός υπήρξε υποψήφιος Πάρεδρος στις Δημοτικές εκλογές της 11ης Φεβρουαρίου 1934 με το ενιαίο ψηφοδέλτιο του ανεξάρτητου υποψήφιου Δημάρχου Ανδρέα Παπαδόπουλου για το Δήμο Ηρακλείου. Ο

Γ. Βλαστός εκλέχτηκε Πάρεδρος στον Δήμο Ηρακλείου, αλλά ο δημοτικός συνδυασμός του δεν πλειοψήφησε^{31,32}.

Ο Γ. Βλαστός και η κοινότητα των Χανσενικών της Σπιναλόγκας

Ανέκαθεν ο προσβεβλημένος από την νόσον αυτήν έπασχεν από δυο ασθένειες: Είχε λέπρα, ήτο και λεπρός!

Ι. Σπιυρόπουλος, 1960

Η κοινωνική αποκατάσταση των Χανσενικών³³

Το έτος 1937 ο Γ. Βλαστός, σε ηλικία 68 ετών, βίωσε γεγονός που επηρεάζουν έντονα τα συναισθήματα όπως η απώλεια της συζύγου του Αικατερίνης (12 Απριλίου 1937)³⁴ και το πέρας της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας μετά από 44 έτη εργασίας. Το ίδιο έτος ανταποκρίνεται θετικά στην έκκληση - πρόκληση του προέδρου της Αδελφότητας των Χανσενικών Σπιναλόγκας Επ. Ρεμουντάκη να προσφέρει οδοντιατρική φροντίδα στους ασθενείς. Υπολογίζεται ότι ο Γ. Βλαστός πήγε στη Σπιναλόγκα μεταξύ Ιουνίου και Αυγούστου του 1937 και προφανώς μετά την τέλεση του 40ημέρου μνημοσύνου της συζύγου του, στις 22 Μαΐου (εικ. 4).

Εικόνα 4: Η νήσος Σπιναλόγκα.

Πληροφορίες για τις απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης των ασθενών στο λεπροκομείο της Σπιναλόγκας το έτος 1937, εκτός από την έκκληση του προέδρου Επ. Ρεμουντάκη για οδοντιατρική συνδρομή, έχουν επίσης καταγραφεί στον τοπικό τύπο της εποχής. Ενδεικτικά η εφημερίδα Ανατολή του Αγίου Νικολάου στις 20/1/1937 πληροφορεί ότι ο αριθμός «των εν Λεπροκομείω ενδιαιτημένων λεπρών, συμφώνως τω άρθρω 1 του από 26 Ιουλίου 1925 διατάγματος περί οργανώσεως του Λεπροκομείου Σπιναλόγκας ορίζεται εις 250 και όχι εις 344 όπως είναι σήμερα»³⁵ και η εφημερίδα του Ηρακλείου Ανόρθωσις στις 18/2/1937 γράφει σε σχόλιό της με τίτλο ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΛΕΠΡΩΝ, τα εξής: «Το δράμα των λεπρών της Σπιναλόγκας που χαροπαλίζουν καθηλωμένοι εις τον φρικτόν αυτόν βράχον της κολάσεως, που κατ' ευφημισμὸν αποκαλείται λεπροκομείον»³⁶.

Η νόσος του Hansen είναι μια χρόνια λοιμώδης νόσος που προκαλείται από τα μυκοβακτηρίδια (*M. Leprae* και *M. Lepromatosis*) και προσβάλλει το δέρμα, τα περιφερικά νεύρα, τους οφθαλμούς, τους βλεννογόνους του ανώτερου αναπνευστικού συστήματος και άλλα όργανα. Η λέπρα μέχρι τη δεκαετία του 1940 ήταν αθεράπευτη και προκαλούσε εκτεταμένες βλάβες όπως παραμορφώσεις και ατροφίες των άνω και κάτω άκρων ή εξελκώσεις που οδηγούσαν σε ακρωτηριασμούς, από-

πτωση τριχών φρυδιών και βλεφαρίδων, εξελκώσεις του ρινικού βλεννογόνου, καταστροφή του ρινικού διαφράγματος (επιπποειδής μύτη), τύφλωση, ουλές προσώπου και αυτιών (λεόντειο προσωπίο), διάτρηση της υπερώας (στοματορινική επικοινωνία), βλάβες στη μαλακή υπερώα και στη σταφυλή, ελκώσεις και ουλές στα χείλη (μικροστομία), εξελκώσεις στη γλώσσα που καταστρέφουν τις θηλές, ατροφία φαρυγγικών αποφύσεων, απώλεια προσθίων άνω δοντιών, περιοδοντίτιδα κ.ά.³⁷.

Οι προαναφερόμενες οργανικές βλάβες οδηγούν σε σωματικές ανικανότητες π.χ. δυσκολία στην ομιλία ή στη μάσηση των τροφών εξαιτίας της απώλειας των δοντιών ή της στοματορινικής επικοινωνίας, αδυναμία στην ανάγνωση εξαιτίας απώλειας της όρασης, κινητικά προβλήματα λόγω ακρωτηριασμού, κ.ά. Επομένως, η αναπηρία είναι το αποτέλεσμα κάποιας βλάβης ή ανικανότητας που παρεμποδίζει την πραγματοποίηση των καθημερινών δραστηριοτήτων ενός ατόμου και οι οποίες αντιστοιχούν στην ηλικία, στο φύλο και στις κοινωνικές πολιτιστικές αντιλήψεις³⁸.

Σύμφωνα με τον ορισμό της Οδοντιατρικής Ειδικής Φροντίδας³⁹, η Σπιναλόγκα του 1937 αποτελεί το ιστορικό, κοινωνικό και υγειονομικό απόλυτο παράδειγμα μιας κοινωνικής ομάδας που τα μέλη της είχαν ανάγκη ειδικής οδοντιατρικής φροντίδας (πρόληψη και θεραπεία) ως πάσχοντες από τη νόσο του Χάνσεν, για την οποία δεν υπήρχε θεραπεία μέχρι και τη δεκαετία του 1940. Έτσι, η νόσος εξελισσόταν ανεξέλεγκτη στα μέλη της κοινότητας σύμφωνα με το τρίπτυχο Βλάβη - Ανικανότητα - Αναπηρία. Είναι χαρακτηριστικό ότι πριν το 1948, οπότε δεν υπήρχε κατάλληλη φαρμακευτική θεραπεία στην Ελλάδα, «το φαινόμενο του φόβου και της απόρριψης ήταν εξαπλωμένο στον κόσμο σε τέτοιο βαθμό ώστε αρκετοί χανσενικοί δεν μπόρεσαν ποτέ να επιστρέψουν στα σπίτια τους»⁴⁰.

Οι μαρτυρίες και εμπειρίες του Ελβετού οδοντιάτρου Ζουλιέν Γκριβέλ, επίτιμου Προέδρου της Ε.Ε.Ν.Ο., είναι πολύτιμες, αφού από το 1972 και επί 29 χρόνια παρακολούθησε και φρόντιζε τους χανσενικούς ασθενείς στο Νοσοκομείο Λοιμωδών Νόσων στο Αιγάλεω. Στην διατριβή του αναφέρει ότι: «οι παραμορφώσεις, οι ατροφίες ή οι ακρωτηριασμοί των άνω άκρων δεν επιτρέπουν την εκτέλεση στοματικής υγιεινής. Στα χείλη εμφανίζονται οζίδια, ελκώσεις και ουλές που περιορίζουν το άνοιγμα του στόματος. Η περιορισμένη διάνοιξη του στόματος εμποδίζει την παροχή οδοντιατρικής θεραπείας και δυσχεραίνει τη λήψη αποτυπωμάτων για τις προσθετικές αποκαταστάσεις. Η σοβαρότητα των κλινικών αυτών συμπτωμάτων καθιστά την θεραπευτική προσέγγιση ιδιαίτερα δύσκολη στον τομέα της οδοντιατρικής»³⁷.

Ο Γ. Βλαστός προφανώς αντιμετώπισε ανάλογες επεμβατικές δυσκολίες ή προβλήματα και ενδεχομένως βαρύτερες περιπτώσεις ασθενών επειδή τότε (το 1937) δεν υπήρχε ακόμη φαρμακευτική θεραπεία της νόσου. Επίσης, από οδοντιατρικής πλευράς οι ασθενείς θα είχαν σοβαρά και εκτεταμένα οδοντοστοματικά προβλήματα, διότι ήταν παντελώς παραμελημένοι.

Σε κάθε περίπτωση είναι αναγκαίο να αξιολογούνται οι στάσεις και οι πράξεις των ανθρώπων στο πέρασμα του χρόνου. Το 1937, ο οδοντίατρος Γ. Βλαστός συναντά τον πρόεδρο Επ. Ρεμουντάκη και τα μέλη της κοινότητας της Σπιναλόγκας και 35 χρόνια μετά το 1972, ο οδο-

Εικόνα 5: Ο οδοντίατρος Ζουλιέν Γκριβέλ.

ντίατρος Ζ. Γκριβέλ (εικ. 5), ως συνεχιστής της ίδιας ανθρωπιστικής παράδοσης, συναντά τον Επ. Ρεμουντάκη (εικ. 6) και τους νοσηλεύόμενους ασθενείς στο Νοσοκομείο Λοιμωδών Νόσων (Αιγάλεω), όπου είχαν μεταφερθεί, μεταξύ άλλων, από τη Σπιναλόγκα, όταν σταμάτησε να λειτουργεί ως λεπροκομείο, το έτος 1957.

Χωρίς καμία διάθεση ηρωοποίησης των οδοντιάτρων Γ. Βλαστόύ και Ζ. Γκριβέλ πρέπει να επισημανθεί ότι οι ανθρωπιστικές δράσεις αμφοτέρων πραγματοποιήθηκαν κάτω από δύσκολες συνθήκες και σε πολυτάραχες περιόδους που είχαν ήδη επικρατήσει ολοκληρωτικά καθεστώτα και οι ιδεολογίες τους, της 4ης Αυγούστου 1936 και της 21ης Απριλίου 1967. Οι ανθρωπιστικές αυτές δραστηριότητες χαρακτηρίζονται ως ουσιαστικές πράξεις αντίστασης στη βαρβαρότητα των εξουσιών που περιφρονούσαν τα ατομικά δικαιώματα πολιτών και ασθενών^{41,42}.

Ο Ζουλιέν Γκριβέλ είναι αυτός που μπορεί να κατανοήσει τον οδοντίατρο της Σπιναλόγκας Γ. Βλαστό περισσότερο από κάθε άλλο οδοντίατρο, διότι έχει κοινά βιώματα και εμπειρίες με εκείνον.

Αφήγησή του Επ. Ρεμουντάκη στον Ζουλιέν Γκριβέλ σχετικά με τον οδοντίατρο Γ. Βλαστό: *Το 1937, όταν η Αδελφότητα αναγνωρίστηκε επίσημα, έστειλα μια επιστολή στον Ιατρικό Σύλλογο Ηρακλείου, ζητώντας την επίσκεψη ειδικών, και κυρίως ενός οδοντιάτρο. Διευκρίνιζα ότι οι ασθενείς θα πλήρωναν οι ίδιοι με την εγύηση της Αδελφότητας. Και έγινε το θαύμα. Ένας ηλικιωμένος οδοντίατρος, ο Γιάννης Βλαστός, που μόλις είχε πάρει σύνταξη, ανταποκρίθηκε στην έκκλησή μας και έφθασε με τα εργαλεία του. Εγκαταστάθηκε σ' ένα δωμάτιο όπου, κάθε πρωί, πήγαιναν οι ασθενείς για θεραπεία. Δύο από εμάς είχαν βοηθήσει το γιατρό όσο έμεινε και είχαν μάθει έτσι πως βγαίνει ένα δόντι. είχαν αποκτήσει επίσης κάποια πείρα στις πρώτες βοήθειες σε περίπτωση αποστήματος ή μολυσμένων πληγών, με παραδοσιακά μέσα⁴³.*

Εικόνα 6: Ο Επαμεινώνδας Ρεμουντάκης.

Στο σημείο αυτό πρέπει να απαντηθεί το εύλογο ερώτημα: Η αναφορά του Επ. Ρεμουντάκη στο όνομα του οδοντιάτρο «Γιάννη» Βλαστόύ είναι ορθή ή λανθασμένη; Η αναφορά θεωρείται λανθασμένη, διότι:

α) Ύστερα από έρευνα στο Μητρώο μελών του Οδοντιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου, διαπιστώθηκε ότι ο μοναδικός εγγεγραμμένος οδοντίατρος με το επίθετο «Βλαστός» μέχρι και το έτος της έρευνας (2018) είναι ο Γεώργιος Βλαστός.

β) Ο Επ. Ρεμουντάκης αναφέρει ότι ανταποκρίθηκε στην έκκλησή μας «Ένας ηλικιωμένος οδοντίατρος, που μόλις είχε πάρει σύνταξη». Η περιγραφή αυτή συμφωνεί με την τότε ηλικία (68χρονος) και ιδιότητα (συνταξιούχος) του Γεωργίου Βλαστόύ.

γ) Σχετικά με το όνομα του οδοντιάτρο, ο Μωρίς Μπορν (Maurice Born), ο οποίος είναι Ελβετός εθνολόγος, αρχιτέκτονας και συγγραφέας κοινωνιολογικών και πολιτικών μελετών, ενώ υπήρξε και στενός φίλος του Επ. Ρεμουντάκη και μελετητής της Σπιναλόγκας από τη δεκαετία του 1960, αφού εξέτασε τα ιστορικά στοιχεία που αφορούν τον Γεώργιο Βλαστό, συμφώνησε με την εκδοχή του λάθους εκ παραδρομής. Επίσης, ανέφερε ότι ο Επ. Ρεμουντάκης (1914-1978) είχε τυφλωθεί εξαιτίας της νόσου και πιθανότατα το γεγονός αυτό να σχετίζεται με τη λανθασμένη απόδοση του ονόματος του οδοντιάτρο Βλαστόύ. Πράγματι ο Επ. Ρεμουντάκης ήταν τυφλός από το 1947^{44,45}.

Ο Επ. Ρεμουντάκης στην αυτοβιογραφία του αναφέρεται στον Γ. Βλαστό, ως εξής: *Πρόθυμος, παρέλαβε τα εργαλεία του και ήλθε, τον εγκαταστήσαμε εις ένα δωμάτιο όπου προσήρχοντο οι άρρωστοι και τους εξήταζε τα δόντια κάθε πρωί. Κάθισε δυο μήνες στην Πλάκα, όπου και έκανε την υπόλοιπη εργασία, συναρμολογούσε τα δόντια κλπ. Ήταν το πρώτο θαύμα και η πρώτη επιτυχία της αδελφότητας, που κατάφερε να ανακουφίσει θετικά τους αρρώστους. Φεύγοντας ο μακαρίτης ευχαριστημένος, γιατί στο τέλος της σταδιοδρομίας του έκανε μια τόσο μεγάλη καλή πράξη ... είπτε: Σας αφήνω όλα τα εργαλεία για να μπορείτε εμπειρικά μόνοι σας, ή εάν θέλει και άλλος οδοντίατρος να σας επισκεφθεί να έχετε τα εργαλεία αυτά (εικ. 7). Ο Θεός να τον αναπαύσει και να τον αμείψει⁴⁶.*

Εικόνα 7: Τα οδοντιατρικά εργαλεία του Γ. Βλαστόύ. Η φωτογραφία είναι από το αρχείο του Εμμ. Γραμματικάκη, Δ/ντή-Ιατρού του Λεπροκομείου Σπιναλόγκας και έχει δημοσιευθεί στο βιβλίο της Λένας Ψηλομανουσάκη, Μακρύ Αγκάθι. Τα θύματα ενός άλλου πολέμου, Σπιναλόγκα 1903-1957. Ηράκλειο 2010.

Οι Νεκρολογίες του τοπικού τύπου για την απώλεια του Γ. Βλαστού

Μετά τη Σπιναλόγκα έζησε περίπου 14 χρόνια και στις 5 Φεβρουαρίου 1951 εξεμέτρησε τον βίον, στο Ηράκλειο, σε ηλικία 82 ετών.

Οι εφημερίδες του Ηρακλείου έγραψαν:

Η εφημερίδα Η Ίδη 29.

Απέθανε προχθές ενταύθα εις βαθύ γήρας και εκηδεύθη διακεκριμένος και ενάρετος συμπολίτης μας, ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΓ. ΒΛΑΣΤΟΣ Συνταξιούχος Οδοντίατρος.

Τύπος θερμού πατριώτου, στοργικού οικογενειάρχου, εξαιρετικού φίλου και ανωτέρου ανθρώπου, ο αείμνηστος Γ. Βλαστός είχε κερδίσει την γενική αγάπη και απήλαυεν γενικής εκτιμήσεως.

Εγκατασταθείς εις την πόλιν μας προ πολλών ετών, είχαν υπηρετήσει επαγγελματικώς την κοινωνίαν μας, με πραγματικήν ανιδιοτέλειαν και με περισσήν ευσυνειδησίαν, εκπροσωπών το πνεύμα της καλής εκείνης εποχής και αποδίδων το προσωπικόν του ενάρετον, κατά τον υποδειγματικώτερον τρόπον.

Εδημιούργησεν οικογένειαν και με την στοργήν του και με την ορθήν κατανόησιν της ανθρωπίνης αποστολής, την διεμόρφωσεν ανάλογα προς τον βαθύτατον ενάρετον και χριστιανικόν χαρακτήρα του, ενώ συνάμα με την ηθικήν πολυπραγμοσύνην του ανεμίχθη ενεργώς εις τα δημόσια πράγματα και κατά τας στιγμάς των εθνικών εξεγέρσεων και κατά τας ειρηνικάς περιόδους της εθνικής μας αποκαταστάσεως.

Τιμηθείς από την κοινωνίαν μας, ακριβώς διά τα προτερήματά του ταύτα, εξελέγη και υπηρέτησεν, επί μακρόν, Δημαρχιακός Πάρεδρος, προσφέρας σημαντικώτατας υπηρεσίας εις τον Δήμον μας και από της θέσεως ταύτης.

Ευγενής και ήρεμος από χαρακτήρος, δεν αντιμετώπισε ποτέ την εχθρότητα, διότι και όταν ακόμα εβάλλετο από την εναντιότητα της τύχης ή από την αδικίαν του συνανθρώπου, συνεκρατείτο με την ηθικήν εγκαρτέρησιν της ενάρετου χριστιανικής υπομονής του.

Αποχωρών ήδη εις τον άλλον κόσμον, συναποκομίζει και αφήνει τας καλύτερας αναμνήσεις εις την καθολικότητα της ζωής που εδημιούργησεν, ενώ εις τους οικείους του και τους πολυπληθείς φίλους του, ο θάνατός του αυλακώνει την ψυχήν με τον βαθύτερον πόνον. Η «Ίδη», της οποίας ο μεταστάς υπήρξε θερμός φίλος και παλαίμαχος συνεργάτης, διαβιβάζει εις τους οικείους του τα θερμότερα συλλυπητήριά της. Χ.

Η εφημερίδα Η Δράσις 30.

Απέθανε και εκηδεύθη προχθές εν συρροή εκλεκτού κόσμου ο καλός συμπολίτης. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΒΛΑΣΤΟΣ Συνταξιούχος Οδοντίατρος.

Ο μεταστάς παλαιός Ηρακλειώτης διεκρίθη κατά την άσκησιν του επαγγέλματός του και εις την κοινωνίαν γενικώτερον και εις την διαχείρισιν των κοινών, εις την οποίαν ανεμινύετο εξ αγαθού συνειδότητος και διά να εξυπηρετήσει το σύνολον εκλεγείς παλαιότερον και δημαρχιακός Πάρεδρος λειτουργήμα το οποίον ήσκησε με ιδιαίτεραν ευσυνειδησίαν και αποδοτικότητα.

Χρηστός οικογενειάρχης και ανιδιοτελής και ανθρωπιστής εκ χαρακτήρος πολίτης ο αείμνηστος Βλαστός χειρίσθη κατά καιρούς τον κάλαμον εν τη εξυπηρετήσει των κοινών με σαφήνειαν και δηκτικότητα. Εις τους βαρυπενθούντας οικείους και συγγενείς του απελθόντος σεβαστού φίλου και αρίστου συμπολίτου η «Δράσις» απευθύνει εγκάρδια συλλυπητήρια.

Η εφημερίδα Πατρίς⁴⁷.

Πλήρης ημερών απέθανε και εκηδεύθη χθές χρηστός συμπολίτης και εκ των παλαιότερων επιστημόνων της πόλεώς μας ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΛΑΣΤΟΣ, οδοντίατρος.

Ο μεταστάς διεκρίθη διά το μελίχιον του χαρακτήρος, την εντιμότητα και τα αλτρουιστικά του αισθήματα αγαπώμενος και εκτιμώμενος υπό πάντων. Ως οδοντίατρος ο εκλιπών εσταδιοδρόμησε καλώς διατελέσας και ως ι-διαίτερος οδοντίατρος του πρίγκηπος Γεωργίου, όταν ούτος ήταν αρμοστής εν Κρήτη. Την κηδείαν του παρηκολούθησε πολύς κόσμος, οι ιατροί και οι οδοντίατροι της πόλεώς μας. Την οικογένειαν του μεταστάντος συλλυπούμεθα θερμώς.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο Γ. Βλαστός δημιούργησε την προσωπική του μικρή ιστορία, όχι έτσι όπως επιθυμούσε, όχι μέσα σε συνθήκες που ο ίδιος διάλεξε, αλλά μέσα σε συνθήκες που υπήρχαν και που κληροδοτήθηκαν από το παρελθόν.

Με τη μελέτη της ιστορίας ο άνθρωπος κατανοεί το παρελθόν και τη σχέση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον. Η ιστορική έρευνα προσπαθεί να αναπλάσει και να κατανοήσει τα γεγονότα του παρελθόντος, με στόχο συνήθως να ερμηνεύσει το παρόν και να προβλέψει το μέλλον⁴⁸.

Ένας άλλος Βλαστός, με το όνομα Πέτρος στον πρόλογο του λεξικού του, «Συνώνυμα και Συγγενικά» (1931), γράφει: *Το έργο τούτο είναι μίαν αρχή. Για να χτιστεί και να συνοργανιστεί ένα συστηματικό λεξικό της δημοτικής χρειάζεται να γίνει πρώτα πολλή δουλιά στα θεμέλια. Σε αυτά δούλεψα και γω. Ελπίζω να με ακολουθήσουν κι άλλοι και να στηθεί αργότερα ο σύντελος ναός της δημοτικής. Οι τυχεροί που θα σηκώσουν τα προπύλαια και τα αετώματα θα μας έχουν πια ξεχάσει εμάς που δρώσαμε στα κατακόμπια (ίσως μάλιστα και μας περιφρονήσουν), μα τέτοια πάντα είναι η άδοξη μοίρα των θεμελίων. Μένουν άφαντα μέσα στο χώμα κι ως βασιζέται απάνω-τους ολάκερο το οικοδόμημα⁴⁹.*

Τα ανάμεικτα συναισθήματα που προκαλούν οι προηγούμενες επιλογικές επισημάνσεις και το συναισθηματικό φορτίο που κουβαλήθηκε για πολλά χρόνια μέχρι να καθιερωθεί η Ειδικότητα της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής στη χώρα μας (2019/2020)^{50,51} φαίνεται πως τα ανακουφίζει η ανασύνθεση των τεκμηρίων της μνήμης εντοπίζοντας το λαμπυρίζον λιθαράκι του Γ. Βλαστού επιμελώς τοποθετημένο στα θεμέλια της Ειδικότητας.

Συμπερασματικά, αξιολογώντας την επιστημονική, κοινωνική και ανθρωπιστική δράση του Γ. Βλαστού μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής τεκμηριώνεται αβίαστα η συμπερίληψή του στους Έλληνες πρωτοπόρους οραματιστές και υπηρέτες της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής και της Οδοντιατρικής Ειδικής Φροντίδας.

Αφιέρωση

Η μελέτη αυτή αφιερώνεται στο φίλο Ζουλιέν Γκριβέλ που έδωσε την αφορμή για να πραγματοποιηθεί.

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες από καρδιάς για την πολύτιμη και καθοριστική βοήθειά τους στην ολοκλήρωση της μελέτης, απευθύνονται στους:

Μαίρη Βλαστού (Εγγονή του Γεωργίου Βλαστού, από το γιό του Μηνά)

Κατερίνα Γαβαλά (τ. Δ/τρια Διεύθυνσης Αστικής Κατάστασης Κρήτης)
 Στέφανο Γρατσέα (Επιμελήτη Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου)
 Λένα Καμπουράκη (Γραμματέα Οδοντιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου)
 Γεώργιο Κουκλινό (Δάσκαλο - Συγγραφέα)
 Μιχάλη Κτενιαδάκη (Μηχ. Μηχανικό - Ερευνητή)
 Τον Κωστή Μαυρικάκη (Πολ. Μηχανικό - Ερευνητή)
 Μωρίς Μπορν (Εθνολόγο - Αρχιτέκτονα - Συγγραφέα)
 Κωνσταντίνο Ψαρουδάκη (Συγγραφέα)
 Λένα Ψηλομανουσάκη (Συγγραφέα)

SUMMARY

**George A. Vlastos (1869-1951):
 A Pioneer of Hospital Dentistry and
 Special Care Dentistry**

Fragakis A. Marios

hellenic hospital dentistry 13: 56-64, 2020

This paper presents evidence on George A. Vlastos life and work as a dentist in Crete at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The study aims at foregrounding his pioneering work in the fields of Hospital Dentistry and Special Care Dentistry, as they are currently defined. Information on G. Vlastos has been drawn from the Archive of Heraklion Dentists Association, the Archive of the Municipality of Heraklion, the Vikelaia Municipal Library, newspapers of the 19th and the 20th century and relevant books, as well as from his relatives testimonies.

George Vlastos was born at 1869 at Vryses (Amari, Rethimnon). He worked as a dentist in Heraklion, after he was awarded a dentist diploma in 1892. In 1899 he volunteered for work at both the Christian and the Ottoman Hospital. Only the Christian Hospital accepted his offer and thus Vlastos served as a dentist in it for approximately two years. Although he applied to work as a dentist at the Municipal Hospital of Heraklion both in 1900 and 1902, he was not appointed because there was no provision for a dentists position in this hospital. In 1934 he was elected as a Vice Mayor of the Municipality of Heraklion. After his retirement as a dentist in 1937, he visited the island of Spinalonga, where he stayed for two months, taking care of leprosy patients dental health. He died in 1951 in Heraklion.

G. Vlastos scientific, social and humanitarian activity in its historical context allows us to easily recognize him as one of the Greek pioneers of Hospital Dentistry and Special Care Dentistry.

Key words: *Vlastos; Dentist; Dentistry of the 19th and the 20th century; Hospital Dentistry; Special Care Dentistry.*

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. <http://www.aixmi.gr/index.php/> Βαλανός Β: Μπορεί η ιστορία να είναι αντικειμενική; 29/4/2012, όπως αυτό εμφανίζεται την 16/08/2018.
2. Ραφαηλίδης Β: Νεοελληνική ιστορία της αρχαίας Ελλάδας. Αθήνα. Εκδ. ΘΕΜΑ. 1988: 9-39.
3. <https://blogreco.wordpress.com/> Παπαγιαννάκης Δ: Υπάρχει αντικειμενικότητα στην ιστορία; 06/11/2017, όπως αυτό εμφανίζεται την 16/08/2018.
4. Μητρώων Αρρένων του Δήμου Ηρακλείου, Αύξων Αριθμός 23.
5. Δημοτολόγιο Δήμου Ηρακλείου, Οικογενειακός φάκελος Γεωργίου Α. Βλαστού.
6. Κουκλινός Γ: Προσωπική επικοινωνία, 10/11/2018. Ο Γ. Κουκλινός είναι Δάσκαλος, συγγραφέας και β' ανιψιός του Γ. Βλαστού.
7. Χαλκιαδάκης Ε: Η Επανάσταση του Δασκαλογιάννη και οι Κρητικές Επανάστασεις του 19ου αιώνα. Κρητολογικά Γράμματα 2015; 23: 9-30.
8. Εφημ. Το Άστυ (Αθηνών) φ. της 28/8/1898.
9. Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης ΑΔΗΚ 3-2/31-455 της 2/12/1902.
10. Καραμαλούδη Φ: Από τη Spezieria στο Φαρμακείο. Εκδόσεις Φαρμακευτικός Κόσμος, Αθήνα, 2013: 61.
11. <https://www.patris.gr/> Σαββας Δ: Τα φαρμακεία του Μεγάλου Κάστρου, 19/09/2018, όπως αυτό εμφανίζεται την 10/10/2018.
12. Κουτρούμπας Δ, Βουγιουκλάκης Γ: Ο ρόλος του Ιατροσυνεδρίου στην Ελληνική Οδοντιατρική κατά την περίοδο 1834-1924 Ελλ. Στομ. Χρον. 2017; 61: 9-24.
13. Δετοράκης Μ: Ιστορία της Ιατρικής στην Κρήτη επί Τουρκοκρατίας (1645-1898). Εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2010: 409-419.
14. Τσιλιβίδης Δ: Ιστορική περιδιάβαση της Μαγνησίας με το φακό του οδοντιάτρου. Ενημερωτικό Δελτίο ΕΟΟ, 1999; 85: 28-31.
15. Χαβάκης Ι: Οι οδοντογιάτροί του Μ. Κάστρου. Κρητικές Εικόνες, 1984; 36: 20-22.
16. Εφημ. Ηράκλειον (Ηρακλείου) φ. της 16/2/1894.
17. Δετοράκης Μ: Ιστορία της Ιατρικής στην Κρήτη επί Τουρκοκρατίας (1645-1898). Εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2010: 403.
18. Εφημ. Ηράκλειον (Ηρακλείου) φ. της 17/11/1894.
19. Εφημ. Ηράκλειον (Ηρακλείου) φ. της 10/2/1894.
20. Εφημ. Ηράκλειον (Ηρακλείου) φ. της 15/6/1895.
21. Donaldson M, Goodchild J H: Lidocaine turns 70: The evolution of dental local anesthesia. Gen Dent, 2018; 66(3): 6-9.
22. Εφημ. Ελευθερία (Ηρακλείου) φ. της 10/4/1899.
23. Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης ΑΔΗΚ 3-2/4-214 της 12/6/1899.
24. Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης ΑΔΗΚ 3-2/6-127 της 18/5/1900.
25. Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης ΑΔΗΚ 3-2/31-454 της 26/11/1902.
26. Δετοράκης Μ: Ιστορία της Ιατρικής στην Κρήτη επί Τουρκοκρατίας (1645-1898). Εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2010: 415
27. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας φ. 5 της 27/1/1904.
28. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας φ. 64 της 6/10/1903.
29. Εφημ. Η Ίδη (Ηρακλείου) φ. της 7/2/1951.
30. Εφημ. Η Δράσις (Ηρακλείου) φ. της 9/2/1951.
31. Εφημ. Η Ίδη (Ηρακλείου) φ. της 6/2/1934.

32. Εφημ. Ο Αγών (Ηρακλείου) φ. της 16/2/1934.
33. Γκριβέλ Ζ: Η νόσος του Χάνσεν στην Ελλάδα και στην Κρήτη κατά τον Εικοστό Αιώνα. Εκδ. Κοινοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Ελούντας, Ελούντα, 2002: 103.
34. Εφημ. Ανόρθωσις (Ηρακλείου) φ. της 15/4/1937.
35. Εφημ. Ανατολή (Αγ. Νικολάου - Κρήτης) φ. της 20/1/1937.
36. Εφημ. Ανόρθωσις (Ηρακλείου) φ. της 18/2/1937.
37. Γκριβέλ Ζ: Η νόσος του Χάνσεν στην Ελλάδα και στην Κρήτη κατά τον Εικοστό Αιώνα. Εκδ. Κοινοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Ελούντας, Ελούντα, 2002: 107-110.
38. World Health Organization: International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. A manual of classification relating to the consequences of disease. Geneva, 1980: 27-30.
39. Λάμπρου - Χριστοδούλου Π, Ζερβού - Βάλβη Φ: Ενσυναίσθηση, ασθενοκεντρική φροντίδα και Νοσοκομειακή Οδοντιατρική. Ελλ Νοσ Οδοντ 2019; 12: 77-82.
40. Γκριβέλ Ζ: Η νόσος του Χάνσεν στην Ελλάδα και στην Κρήτη κατά τον Εικοστό Αιώνα. Εκδ. Κοινοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Ελούντας, Ελούντα, 2002: 123.
41. [https://el.wikipedia.org/wiki/Καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936](https://el.wikipedia.org/wiki/Καθεστώς_της_4ης_Αυγούστου_1936), όπως αυτό εμφανίζεται την 30/10/2020.
42. [https://el.wikipedia.org/wiki/Πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967](https://el.wikipedia.org/wiki/Πραξικόπημα_της_21ης_Απριλίου_1967), όπως εμφανίζεται την 30/10/2020.
43. Γκριβέλ Ζ: Η νόσος του Χάνσεν στην Ελλάδα και στην Κρήτη κατά τον Εικοστό Αιώνα. Εκδ. Κοινοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Ελούντας, Ελούντα, 2002: 64.
44. Μπορν Μ: Προσωπική επικοινωνία, 5/9/2018.
45. Γκριβέλ Ζ: Η νόσος του Χάνσεν στην Ελλάδα και στην Κρήτη κατά τον Εικοστό Αιώνα. Εκδ. Κοινοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Ελούντας, Ελούντα, 2002: 20.
46. Ρεμουντάκης Ε: Αυτοβιογραφία. Έκδοση πρώτη, Εκδ. Κ.Δ.Π.Ι.Ε.Ρ., ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ Α.Β.Ε., Ηράκλειο, 2012: 299.
47. Εφημ. Πατρίς (Ηρακλείου) φ. της 7/2/1951.
48. Braudel F: The Mediterranean in the Ancient World. Ed. Allen Lane, University of Michigan, 2001: 46.
49. Βλαστός Π: Συνώνυμα και Συγγενικά. Εκδ. Τυπογραφείο Εστία, Αθήνα, 1931: 6.
50. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: (4 Ιουλίου 2019) ΦΕΚ αρ. Φύλλου 2775, τεύχος Δεύτερο, Υπουργική Απόφαση Αριθμ. Γ5α/Γ.Π.οικ.48904, Θέμα: Εκπαίδευση στην Οδοντιατρική Ειδικότητα της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής.
51. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: (15 Ιουνίου 2020) ΦΕΚ αρ. Φύλλου 2339, τεύχος Δεύτερο, Απόφαση Υφυπουργού Αριθμ. Γ5α/ΓΠ.οικ.33506, Θέμα: Τροποποίηση της υπ αρ. Γ5α/ΓΠοικ48904/ 27-6-2019 υπουργικής απόφασης «Εκπαίδευση στην Οδοντιατρική ειδικότητα της Νοσοκομειακής Οδοντιατρικής» (Β' 2775).

Διεύθυνση για επικοινωνία:

Μάριος Φραγκάκης
Ολύμπου 98, Τ.Κ. 71307
Ηράκλειο, Κρήτης
τηλ. 2810224702, 6979225521
e mail: fragakis.m@gmail.com